

Л.С.Тутік

Юридична Академія МВС України (м.Дніпропетровськ)

ІНСТИТУТ ВІЙСЬКОВИХ КАПЕЛАНІВ: ДОСВІД ФРН І МОЖЛИВОСТІ УКРАЇНИ

Поданий аналіз релігійного становища сучасної України, висвітлена громадська думка “за” і “проти” відносно введення душпастирства в Збройних силах, досліджено питання правового регулювання державно-церковних відносин, а також здійснення свободи совісті в армії. Для з’ясування теоретичних питань інституту військових священників була розглянута військово-церковна служба бундесверу ФРН.

Стрімке відновлення церковної інфраструктури в Україні, будівництво нових храмів, різке збільшення кількості релігійних об’єднань і духовних навчальних закладів, зростання числа громадян із релігійною орієнтацією свідчать про значні зміни в сучасному українському суспільстві. Так, якщо на початку 90-х рр. в Україні було зареєстровано 5 689 релігійних громад, виходив єдиний часопис “Православний вісник” і діяв лише один навчальний заклад – Одеська духовна семінарія¹, то за даними Держкомітету України у справах релігії станом на січень 2003 р. релігійна статистика України мала вже такий вигляд: понад 26 тис. громад, 340 монастирів і місій, майже 5,9 тис. ченців і черниць, 149 навчальних закладів (19 тис. слухачів очної та заочної форм навчання), 25 871 священнослужитель, 10 тис. недільних шкіл, 335 періодичних видань, діяли 19 112 і будувались 2 332 культові споруди, 54 релігійних центри, 215 управлінь – єпархій і дієцезій, 73 братства². Головні релігійні напрями були представлені трьома гілками православ’я УПЦ (10 042 громади), УПЦ КП (3 196 громад), УАПЦ (1 100 громад), а також Українською греко-католицькою Церквою (3 334 громади), Римо-католицькою церквою (847 громад) і численними деномінаційними і позаденомінаційними старими і новими протестантськими, орієнталістськими, езотеричними, неоязичницькими, синтетичними, сайєнтологічними, харизматичними й незалежними громадами³.

Якщо протягом 70-х років соціологічні дослідження оцінювали рівень релігійності населення України в межах 15–20%, то за результатами опитування, проведеного соціологічною службою Українського Центру економічних і політичних досліджень у серпні 2000 р., віруючими себе визнали 57,8% респондентів; 22,5% віднесли себе до таких, хто вагається

між вірою і невір'ям; невіруючими назвали себе 11,9% опитаних; переконаними атеїстами – 3,2%; 2,6% засвідчили свою байдужість до питання віри і 2% не визначилися з відповіддю⁴.

Найбільший авторитет та вплив на українське суспільство, за результатами наведених досліджень, мають армія й Церква⁵. В той же час аналіз надрукованих матеріалів з проблеми свідчить про відсутність єдності в суспільстві у поглядах і оцінках щодо форм, сутності і межі співдії армії і Церкви, а також доцільності запровадження інституту військового капеланства в Україні. Актуальність проблеми підтверджується також тим фактом, що предмети дискусії мають різний правовий статус: армія – це важлива державна структура, а Церква в Україні конституційно відокремлена від держави.

Більшість авторів у проблемі “армія – Церква” виділяють три найголовніші аспекти: а) додержання в Україні права віруючих військовослужбовців на задоволення своїх релігійних потреб; б) забезпечення прав віруючих призовного віку, які за релігійними переконаннями не можуть використовувати зброю; в) доцільність участі Церкви у виховній та морально-психологічній роботі в Збройних силах. Якщо у 1996 році за результатами опитувань, проведених Київським гуманітарним військовим інститутом, віруючими у Збройних силах України назвали себе 35,5%, а 26,6% вагалися з відповіддю⁶, то на кінець 90-х років під час соціологічних досліджень Внутрішніх військ уже від 36 до 43% опитаних строково-службовців повідомили про свою релігійність⁷.

Визнаючи важливість усіх трьох аспектів проблеми, зазначимо, що перші два в правовому відношенні вирішені. Чинне законодавство України унормовує можливості віруючих військовослужбовців задоволення у позаслужбовий час релігійних потреб, а саме – виконання культових дій, участі у релігійних святах, спілкування зі священнослужителями та одновірцями, читання релігійної літератури тощо⁸. За даними Держкомітету України у справах релігій випадків порушення законодавства з питань свободи совісті в частині забезпечення прав військовослужбовців не зареєстровано⁹.

Законодавчо вирішене і питання альтернативної (невійськової) служби тим юнакам, віровчення яких не допускає користування зброєю. Право на альтернативну (невійськову) службу, передбачене Конституцією України (ст.35), було закріплене Законом “Про альтернативну (невійськову) службу” від 12 грудня 1991 р.¹⁰ Постанова уряду України № 360 від 30 червня 1992 р. затвердила галузі, в яких юнаки можуть відбувати альтернативну службу, а також навела перелік зареєстрованих в Україні релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю та служби у Збройних силах. До цього переліку ввійшли громади адвентистів сьомого

дня, адвентистів-реформістів, євангельських християн, євангельських християн-баптистів, християн віри євангельської та християн євангельської віри (п'ятидесятників), свідків Єгови, харизматів.

Найбільш складним і контраверсійним у суспільній думці виявився третій аспект проблеми, а саме доцільність і можливості в сучасних умовах запровадження в Україні інституту військового священства. Про дискусійність питання свідчать підсумкові матеріали “круглого столу” “Свобода совісті у війську” в редакції часопису “Людина і світ” за участю фахівців із Київського військового гуманітарного інституту та Інституту стратегічних досліджень¹¹, Резолюція “круглого столу” “Духовне єднання українських Церков”, що відбувся у рамках III Всесвітнього форуму українців (липень 1997 р.), Міжнародної науково-практичної конференції “Армія і духовність: свобода совісті та віровизнання” (Київ, 1995 р.) та ін. Обговорення на цих представницьких форумах душпастирської опіки у військових формуваннях України ускладнювалось недосконалістю правової бази щодо визначення обсягу і межі співдії армії і Церкви.

Розбіжність поглядів з цього питання спостерігається, насамперед, в армійському середовищі. Опитування військовослужбовців, проведене в 1999 році, засвідчило: лише 24% респондентів згодні з тим, що створення інституту військових священників здатне позитивно вплинути на стан виховної і морально-психологічної роботи у Збройних силах, а 48,6% висловились з цього питання негативно. На їх думку, це буде практичний крок у напрямі створення державної Церкви, що може викликати загострення релігійних протиріч у військовому середовищі¹². Аналогічне соціологічне дослідження проводилось й у середині 90-х років¹³.

Серед аргументів “за”, які найчастіше наводяться на користь душпастирства в армії, належать: необхідність посилення виховної та морально-психологічної роботи в Збройних силах з метою поліпшення клімату у військових колективах; попередження позастатутних відносин і випадків самогубства в армії, потреба допомоги військовослужбовцям, звільненим у запас¹⁴. Наявність невіршених моральних і психологічних проблем, вважають автори багатьох публікацій, робить військове середовище вразливим до сприйняття проповідницьких гасел та сумнівних ідей численних іноземних місіонерів, кількість яких в Україні постійно зростає. Не залишають поза увагою строковослужбовців і деструктивні громади, близькі за вченням та культовою практикою до новітніх окультних релігійних організацій¹⁵. Тому мета статті полягає в тому, щоб розглянути позитивний досвід ФРН у запровадженні та діяльності інституту капеланства в багатоконфесійному складі бундесверу.

Супротивники запровадження інституту капеланства ґрунтують свої позиції і запитання, враховуючи сучасні реалії України. Наведемо деякі з них:

– Україна – світська держава. Це передбачає світський характер виховання в державних структурах, до яких належить і армія. Присутність церковних душпастирів в українському війську буде порушенням Конституції і чинного законодавства;

– не всі військовослужбовці у Збройних силах віруючі, тому запровадження до виховного процесу в армії релігійного чинника може спричинити іншу проблему, а саме – порушення прав свободи совісті атеїстів і байдужих до релігії, або тих, хто не визначився зі своїми світоглядними позиціями;

– як в умовах наявності в одному військовому підрозділі представників багатьох конфесій формувати кадри душпастирів; священників якої Церкви залучати до капеланської служби? Як поставляться Церкви до того, що душпастирем їх підопічних може стати священник іншої релігійної організації? Для Церков це питання дуже важливе¹⁶. Чи не буде в таких випадках релігія більшої порушувати релігійні права меншин? Голова Всеукраїнського Союзу об'єднань євангельських християн-баптистів Г.Комендант висловив точку зору з цього питання євангельських християн-баптистів: “Збройні сили України – це повністю інституція держави. Вони нею створюються, утримуються, використовуються... Євангельсько-баптистське братство вважає недоцільною і непотрібною присутність представників Церков у Збройних силах України. Адже їх функції різні... Ще один аргумент на користь недоцільності: службу в війську проходять юнаки різних конфесій, тому мати стільки представників Церков в Армії є просто неможливим”¹⁷.

Немає чіткості і щодо питання, хто здійснюватиме фінансове утримання духовенства і культових споруд у військових частинах.

Крім окреслених проблем і поставлених питань існує ще декілька застережливих сумнівів щодо душпастирської опіки в Збройних силах. Річ у тому, що жодна з діючих релігійних організацій в Україні об'єктивно не може претендувати на місце загальноукраїнської з виключним правом душпастирства у силових структурах. Сучасна Україна – це багатоконфесійна держава, в якій за Законом “Про свободу совісті та релігійні організації (стаття 5) “усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається”¹⁸. Історично склалося так, що православ'я в Україні було й залишається найбільш поширеною релігією, яка відіграє позитивну роль у збереженні української мови, етносу, культури, формуванні са-

мосвідомості та менталітету. Але православні Церкви України знаходяться в міжконфесійному конфлікті і ведуть між собою боротьбу за пріоритетне становище в суспільстві. Відсутність порозуміння і терпимості, ворожнеча поміж УПЦ, УПЦ-КП та УАПЦ зменшують авторитет і можливості не тільки кожної з них, а й у цілому українського православ'я. За цих обставин переважна більшість громадян під час соціологічних опитувань назвала багатосторонній міжцерковний конфлікт найважливішим негативним чинником, який "працює" не на користь душпастирської служби у війську. Зростаючи з кожним роком політизація релігійного життя в Україні робить міжконфесійні суперечки ще більш небажаними і небезпечними¹⁹.

Аргументи на користь запровадження капеланства ґрунтуються не тільки на українському історичному, а й на зарубіжному досвіді. Накопичений за багато років зарубіжний досвід свідчить, що обов'язковою умовою функціонування інституту капеланства є або міжконфесійне порозуміння і толерантність у суспільстві (наприклад, США), або законодавче закріплення права на військоове священство за представниками домінуючих у країні конфесій (Велика Британія, Польща, Німеччина). Розглянемо один із варіантів позитивного вирішення проблеми "Армія – Церква" – військово-церковну службу бундесвера в ФРН.

Німецька модель державно-церковних відносин будується на трьох принципах: нейтральності, толерантності і паритеті. Тобто релігійні інституції мають рівні права з тими об'єднаннями громадян, які сповідують гуманістичну ідеологію. Усі церкви рівні перед законом і поважно ставляться до державних й конституційних засад. Церква та релігійні організації, які не відповідають загальним вимогам, дістають статус спілок публічного права (громади Свідків Єгови, Церкви сайєнтології відносяться до останніх).

Відношення між державою, церквами і бундесвером законодавчо унормовані й закріплені юридично у Конституції ФРН, законі "Про духовне обслуговування армії" від 1957 р. та ряді директив Міністерства оборони. Будь-яке зареєстроване в Німеччині релігійне товариство має право створювати капеланську службу у військових частинах в середовищі своїх одновірців. Але традиційно перевага віддається Євангелічній і Католицькій церквам, які уклали відповідні угоди з державою. В ФРН держава виступає гарантом реалізації права свободи совісті і віросповідання військовослужбовців бундесверу, а також взяла на себе необхідні витрати на організацію і діяльність капеланської служби. Так звані "великі" німецькі церкви – Євангелічна і Католицька мають (відносно інших релігійних об'єднань) дуже суттєві привілеї. Серед них право збирати церковний податок – десяту частину прибуткового податку громадян:

Цей податок є цілком добровільним. Особа, яка не вважає себе членом Церкви, оголошує про це державним податківцям і церковного податку не сплачує. Співпраця Євангелічної і Католицької церков із державою є взаємовигідною і інституційованою. При федеральному уряді та урядах земель є діючі представництва обох церков²⁰.

Військово-церковна служба в ФРН має деякі особливості. Німеччина – єдина з країн НАТО, де армійський священик не є військовослужбовцем. Він не має військового звання, не носить уніформи (в мирний час) й за жодних обставин не повинен освячувати зброю. Держава утримує військових капеланів, платня яких (4,5 тис. марок на місяць) приблизно однакова з платнею парафіяльного священика. Але, хоча держава оплачує працю душпастирів у війську, завдання перед ними ставить не вона, а Церква. Капеланська служба – це суто релігійна діяльність. Офіцери не мають права втручатися в неї, а військові священики не мають права командувати у військових підрозділах. За правовим статусом капелани прирівняні до державних чиновників. Капелан підписує контракт із Міністерством оборони строком на шість-вісім років із можливістю його потім продовжити. Після закінчення контракту капелан повертається на попереднє місце своєї служби.

Капеланом бундесверу може стати священик, який відповідає визначеним вимогам. А саме – він повинен мати вищу теологічну освіту, не менше трирічного стажу служби священиком, бути за віком не старше 35 років, пройти попередній тримісячний іспит і прослухати спеціальні курси, де майбутні капелани поглиблено вивчають психологію, антропологію, соціологію, “життєзнавство” і знайомляться із специфікою діяльності у військових частинах.

Євангелічна та Католицька церкви у військово-церковній службі бундесверу тісно співпрацюють. До речі, історія свідчить, що “великі” німецькі церкви далеко не завжди перебували у приязних стосунках. Але після закінчення Другої світової війни драматична ситуація Німеччини була з порозумінням усвідомлена керівними колами обох Церков. І Євангелічна, і Католицька церкви об’єднали зусилля для напрацювання фундаментальної етичної програми-перспективи розвитку Німеччини. Співпраця між ними по-німецьки стримана, без зайвих ефектів і публічних заяв, але позитивна і результативна. Тому керують військово-церковною службою бундесверу і євангелічний, і католицький військові єпископи.

Євангелічного військового єпископа призначає Рада Євангелічної церкви за узгодженням з федеральним урядом. Щорічно військовий єпископ подає до ради Євангелічної церкви письмовий звіт про діяльність військово-церковної служби. До численних обов’язків військового єпископа входить призначення капеланів свого віросповідання і контроль їх

діяльності. Католицький військовий єпископ призначається папською курією і має ті ж обов'язки, що й євангелічний. Для обговорення розвитку військово-церковної служби військові єпископи обох віросповідань щорічно зустрічаються з міністром оборони ФРН. Міністерство оборони не виявляє тиску на військово-церковну службу при вирішенні релігійних питань. Проте в адміністративному відношенні виконавчі релігійні органи у справах бундесверу підкоряються особисто міністру оборони²¹.

Виконавчими релігійними органами є Управління Євангелічної церкви у справах бундесверу і Управління католицького військового єпископа. У штабах воєнних округів контроль за релігійним вихованням здійснюють декани воєнних округів обох віросповідань. Їм підпорядковані корпусні й дивізійні капелани, загальною кількістю близько 300 чоловік. У бригадах, полках, окремих частинах кожен 1500 військовослужбовців (протестанти і католики) складають громаду на чолі з штатним військовим капеланом. У частинах із невеликою кількістю військових до душпастирської опіки залучаються місцеві пастори вже на позаштатних засадах.

Директива міністра оборони ФРН 66/1 від 1956 р. чітко визначила межі і форми діяльності військових священиків. Серед них богослужіння, індивідуальні сповіді, виконання релігійних обрядів, проведення церковних занять і семінарів, вивчення релігійної літератури, бесіди з солдатами з життєво важливих питань, участь в організації церковних свят, дозвілля. Військові капелани відповідають за психологічний клімат та моральний стан у військових підрозділах, попереджають можливі конфлікти, виконують душпастирські функції.

Військово-церковна служба в Німеччині охоплює всі категорії військовослужбовців, цивільних службовців бундесверу, а також членів їх сімей, дітей. Діяльність військових священиків поширюється також на військові госпіталі, учбові та науково-дослідницькі установи бундесверу. Капелани присутні на військових навчаннях, супроводжують особовий склад частин при довгострокових поїздках за кордон, підтримують контакти з аналогічними службами інших країн.

Таким чином, проблема душпастирства у війську має різні моделі вирішення. Зарубіжний інститут військових капеланів, який існує, наприклад, у ФРН, не можна механічно перенести в Україну, соціально-політичні, міжцерковні та економічні реалії якої суттєво різняться від німецьких. Але накопичений досвід ФРН свідчить, що можна в умовах поліконфесійності досягти порозуміння і плідної співдії поміж церквами у військово-церковній службі. Україні потрібна своя концепція душпастирської опіки у військових формуваннях, яка б чітко визначала місце і межу присутності Церкви в армії, унеможливила релігійну ворожнечу і

конфліктність у військовому середовищі, сприяла створенню відповідної нормативно-правової бази для участі священиків у духовно-патріотичному вихованні особового складу Збройних сил, забезпечувала підготовку відповідних кадрів, збалансовувала інтереси військовослужбовців різних конфесій, створювала для них однакові умови з урахуванням їх особистого ставлення до релігії і Церкви.

Це великий комплекс складних питань, але перші кроки, зроблені до вирішення проблеми, свідчать про необхідність подальшої розробки "української моделі" співпраці Церкви та силових структур. "Програма формування позитивного іміджу міліції України на 2003–2007 рр." Міністерства внутрішніх справ, наприклад, присвятила окремий розділ 10 "Міліція і церква – партнери" проблемі співробітництва МВС України, ГУ–УМВС з Всеукраїнською радою Церков²².

Примітки

¹ *Статистика України.*– 2000.– №1.– С.37.

² *Людина і світ.*– 2003.– Січ.– С.31–34.

³ Там само.– С.38.

⁴ *Національна безпека і оборона.*– 2000.– №10.– С.58.

⁵ *Афонін Е., Шуба О.* Священик в армії. Потреба душі чи мода? // *Віче.*– 1995.– №10.– С.65; *Сьомін С.* Церква і армія: партнерство чи поглинання? // *Національна безпека і оборона.*– 2000.– №10.– С.99.

⁶ *Уткін О.* Конфлікти на національно-конфесійному ґрунті у Збройних силах України та заходи з їх запобігання // *Укр. релігієзнавство.*– 1997.– №5.– С.52.

⁷ *Національна безпека і оборона.*– 2000.– №10.– С.55.

⁸ *Боков О.* Чи піде солдат на Різдво до церкви? // *Закон і бізнес.*– 1996.– 4 січ.– С.6.

⁹ *Релігійні організації в Україні станом на 1 січня 2000 року* // *Людина і світ.*– 2000.– №1.– С.26–33.

¹⁰ *Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації"* (ст.21); *Закон України "Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей"* (ст.6); *Закон України "Про альтернативну (невійськову) службу"* (ст.2).

¹¹ *Свобода совісті у війську* // *Людина і світ.*– 1996.– №4.– С.14–17.

¹² *Національна безпека і оборона.*– 2000.– №10.– С.56.

¹³ *Свобода совісті у війську* // *Людина і світ.*– 1996.– №4.– С.16–17.

¹⁴ *Разумцев О.* Соціальні аспекти реформування армії: духовний стан українських офіцерів // *Національна безпека і оборона.*– 2000.– №2.– С.40–48; *Вауліна О.* Соціально-психологічна реабілітація: бачити мету, не помічати перешкод // *Голос України.*– 1996.– 19 лют.– С.4.

¹⁵ *Садовський В.* Гуру за монастирським муром // *Народна армія.*– 2000.– 21 лип.– С.5; *Золотарьов В.* Доктор Мун і гетьман Мулява – вболівають за українську родину // *День.*– 1996.– 3 груд.; *Речинский С.* Церковь и армия. Путь к единству // *Регион.*– 1998.– 29 авг.– С.17.

¹⁶ *Національна безпека і оборона.* – 2000. – №10. – С.101.

¹⁷ Там само.

¹⁸ *Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації”* (ст.21); *Закон України “Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”* (ст.6); *Закон України “Про альтернативну (невійськову) службу”* (ст.2).

¹⁹ *Національна безпека і оборона.* – 2000. – №10. – С.58.

²⁰ *Сленський В.* Рейнські уроки. Православні України вивчають німецький досвід відносин між Церквою, державою і суспільством // *Людина і світ.* – 1999. – №3–4. – С.4.

²¹ *Морозов П.* Военно-церковная служба бундесвера // *Зарубежное военное обозрение.* – 1996. – №9. – С.13–16; *Мозговой С., Данилов А.* Роль института военных священников в зарубежных армиях // *Зарубежное военное обозрение.* – 1997. – №3. – С.11–13.

²² *Програма формування позитивного іміджу міліції України на 2003–2007 рр.* Схвалена рішенням колегії МВС України від 10 січня 2003 р.

Надійшла до редколегії 17.06.02